

A Karoling-írásjelhasználat nyomai a magyarországi nyelvemlékekben

1. A magyar írásjelhasználat az európai rendszernek a része, és fejlődése is szorosan összefügg különösen a latin, az olasz és a német írásjelhasználat fejlődésével. Az európai szokások, változások, újítások eredményei (vagy olykor csak annak nyomai), igaz ugyan, hogy némi késéssel, de mind megtalálhatók nálunk is; így az írásjeltelen szövegszerkesztés, a per cola et commata típusú (azaz a mondatzakszok és ütemek szerint sorokba tördelt) tagolás (pl. a LaskS.-ban), a Karoling-írásjelhasználat jelei, a kispont-nagypont használat¹ (pl. a HB.-ben, a Pyri-hártyán, a VirgK.-ben, a PéldK.-ben, a MargL.-ban, a DomK.-ben, a PeerK.-ben, a CornK.-ben, a HorvK.-ben stb.) stb.

2. A Karoling-írásreform Nagy Károly művelődési reformjával függ össze.

Nagy Károly politikai célkitűzése a renovatio Imperii Romani volt, azaz a Nagy Konstantin (†337) korabeli keresztény birodalom feltámasztása. Ennek érdekében igen fontosnak tartotta a műveltség terjesztését, ezért megparancsolta, hogy minden püspöki székhelyen és minden kolostorban iskola működjék. Néhány kolostori iskola (például Tours, Fulda, Corbie, Centula és Sankt Gallen) a szellemi élet nagyhírű központja lett (ZARNECKI 1986: 32). Bár Nagy Károly a tanítás és művelődés megújítását tudósokra bízta, akik nem voltak szükségképpen szerzetesek vagy egyházi személyek, legközelebbi munkatársai között több szerzetes is akadt. A Karoling-reneszánsz szellemi megalapozója, Alcuin, Károly császár angol tanácsadója volt, aki a yorki katedrális iskolájában tanult, de élete végén a tours-i kolostor apátja lett (796), ahol híres könyvtárat és iskolát alapított. Alcuin nevéhez fűződik a VIII. században a **Karoling-írásreform** szigorú, már minuscula-írásos rendszere, melyet később tanítványai egész Európában elterjesztettek (The New Encyclopaedia Britannica XV: 1106). Alcuin már következetesen elválasztotta a szavakat szóközökkel (mint ahogy azt már a IV–V. században a keresztény szövegek írói, s a VII–VIII. századtól kezdve az ír, angol, olasz, német íródeákok is tették), s az ő korában kezdett a nagybetű is a pontuáció szerves részévé válni, sőt gyakran csupán a nagy kezdőbetű jelezte, hogy új periódus kezdődik (VEZIN 1987: 59; GARDTHAUSEN 1879: 275), például a Theodulph-bibliában.

Alcuin hármas írásjelrendszert dolgozott ki, mely vesszős pontból (ez hasonlított a mai felkiáltójelre: / vagy)), pontból és pontosvesszőből állt. Ez utóbbi több változatban is előfordult nála: a maihoz hasonló formában, a vessző felett két ponttal (·;·) és olykor pont után vesszővel (.,) (WATTENBACH 1878: 79; BIELING 1880: 11–12; PROU 1892: 158; HIGOUNET 1969: 114–5; POLARA 1987: 48; GILLES 1987: 122.). Az Alcuin-féle hármas rendszerben a vesszős pont a rövidebb, a pont a hosszabb szüneteket jelölte, a pontosvessző pedig mondatzárásra szolgált. Új-

¹ A XII–XIII. században az addig használatos írásjelek közül a pont vált egyeduralgódóvá, s kialakult a **pontnak kétféle funkciója is**: a pont + az utána következő kisbetű, azaz az úgynevezett **kis-pont** szolgált a mondaton belüli tagolásra; a pont + az utána következő nagybetű, azaz az úgynevezett **nagypont** pedig a mondatok elhatárolására (vö. BIELING 1880: 20).

donságnak számítottak Alcuin rendszerében a kérdő mondatok végén használatos különféle típusú kérdőjelek is (1. ábra), melyek az elkövetkezendő századokban egyre változatosabb formában jelentek meg.

A magyarországi nyelvemlékekben a hármas rendszer minden jele megtalálható, a három jel együttes jelentkezésére azonban nincsen példa.

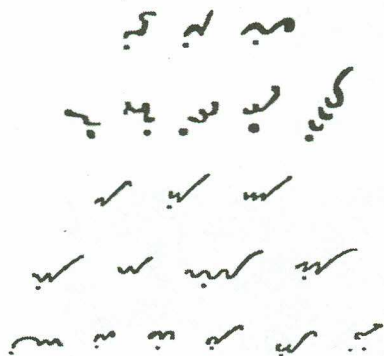
Fordított pontosvesszőféle jel van például az Ernst-kódexben (2. ábra), Maximus Confessor Centuria de caritate című munkájának Cerbanus-féle fordításában² (XII. sz.; Mons Sacer 996–1996. I.: 363), Caba comes adománylevelében (1177 k.; i. h. 553), IV. Béla király 1236. évi oklevelében (i. h. 406), a pannonhalmi konvent chirografált oklevelében Uros apát szőlőadományáról (1231; i. h. 473), az almádi apát és konvent oklevelében (1249; i. h. 487), Árpád-házi Szent Margit zsoltároskönyvében (3. ábra), a KT.-ben (4. ábra) stb.

Fordított pontosvesszőféle jelek és Karoling-kérdőjelek vannak a Szelepcsényi Evangelistariumban (XI. század vége), Anonymus Gesta Hungarorumában (5. ábra), Nekcsei Dömötör bibliájában (1330 körül) stb.

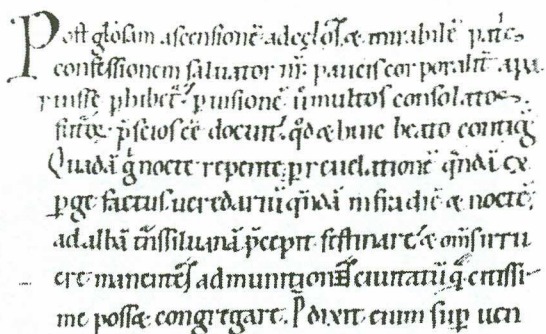
Karoling-kérdőjelek vannak a Képes krónikában (1358 után) és Donatus Ars minorjának egy 1445. évi kiadásában is, mely V. László király tankönyve volt (6. ábra).

A pontosvessző és a kettőspont vesszővel, mely a Karoling-rendszerben a mondat-, illetve perióduszárásra szolgált, csak a Birk-kódexben (1474) fordult elő (7. ábra).

3. Az eredeti oklevelek és kódexek további vizsgálata valószínűleg még több adatot szolgáltat majd a Karoling-írásjelek magyarországi használatáról. Az azonban az eddigi kutatások alapján is kiderül, hogy a Karoling-írásjelhasználat hatása az első nyelvemlékektől a XV. század végéig kimutatható a magyarországi írás-gyakorlatban.

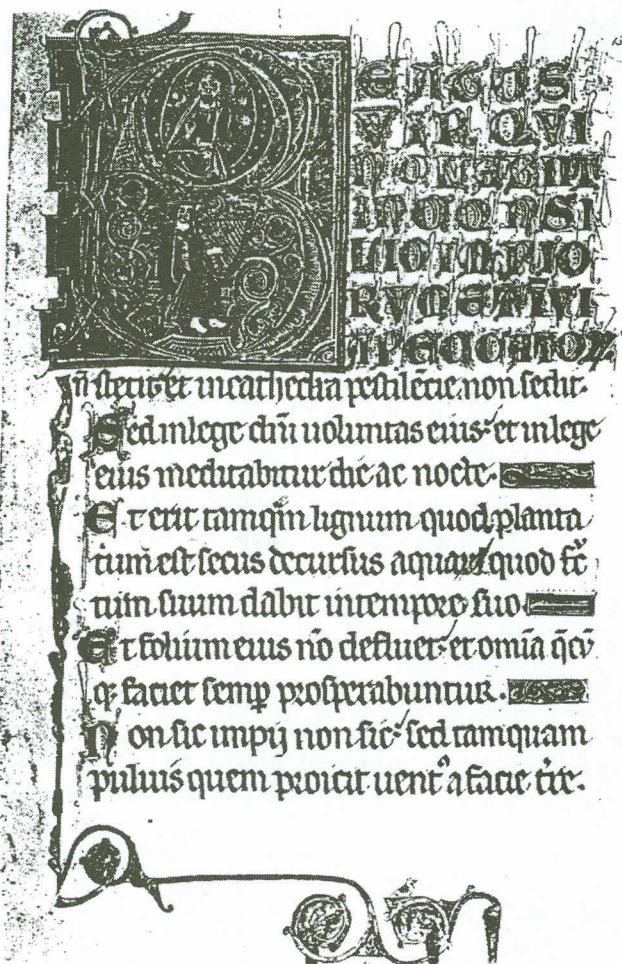
1. ábra. Karoling-kérdőjelek

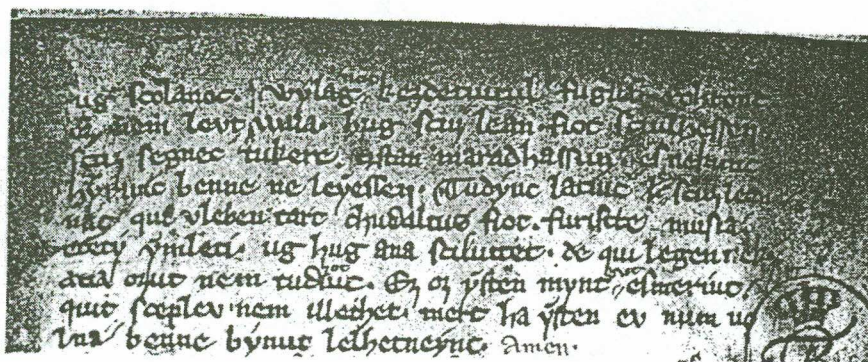
2. ábra. Részlet az Ernst-kódex 114v oldalából.

XII. század (Mons Sacer 996–1996. I.: 112)

² A fordítás két okból is Magyarországhoz kapcsolódik: az alapjául szolgáló görög kódex a pásztói bencés monostorban volt, s a fordítás is feltehetően ott készült, s a munkát a fordító Dávid pannonhalmi apátnak (aki 1130 és 1151 között állt a monostor élén) és a pannonhalmi szerzeteseknek ajánlotta (KAPITÁNYFÉNY ISTVÁN 1996: 357).

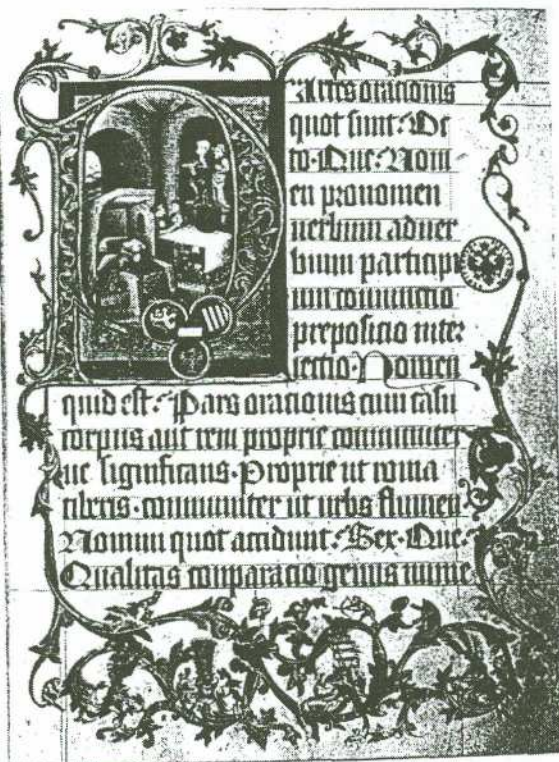
3. ábra. Árpád-házi Szent Margit zsolttároskönyve. XIII. század közepe (Csapodiné 1981. 94. ábra)

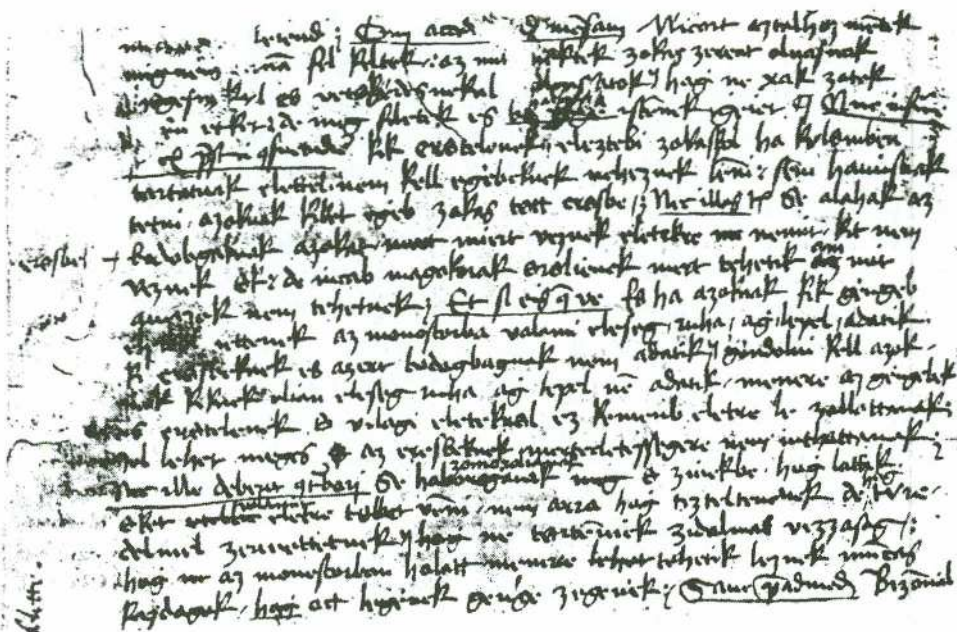
4. ábra. A Königsbergi töredék. XIV. század közepe

qđ terram qm̄ incolere possētis. armis et bello querētis. Ergo nolite tēari. de multitudine rithinay et aumange. qui assimilant nris canibz. Nam canes statim ut audiunt uerba dñor fugi. nne in timorem uertunt. Cui tunc nō naler in multitudine ppli. s; in fortitudine animi. In uetatis qđ un' leo multos ceruol in fugam uertit. ut dicit qđam philosophus. S; hys omillis dicam uobis. Quis enim potuit dñā stare militibz scithis. Nonne darum regē p̄paz scithici in fugam diuerterunt. et sic cū timore et maxima ipitudine fugiūt in p̄las. et p̄didit ibi octoginta milia hominū. Aut nne cyrum regem p̄paz scithici cū trecentis. milibz excederunt. Aut nne magnū alexandrū filium phīlippi regis et regine olympiade. qđ multa regna pugnando s; subuigauerunt. ipsū etiam scithici ip̄it fugauerunt. Vnde strenuus et fortiter pugnem dñā eol. qđ assimilant nris canibz. et sic multitudine eoy timeant. ut moscas multitudine. hoc autem dicitur milites abni duas. multū s; fortati. statim

5. ábra. Részlet Anonymus Gesta Hungarorumának (XIII. század eleje) 5r oldalából (Hasonmás kiadás. Magyar Helikon, 1975)

6. ábra. Donatus Ars minorjának, V. László király tankönyvének 1r oldala. 1445. (Kódexek 1985: 110. tétel. XIX. tábla)

7. ábra. Részlet a Birk-kódex 1b oldalából

Szakirodalom

ANONYMUS, Gesta Hungarorum. Hasonmás kiadásban megjelentette a Magyar Helikon Pais Dezső fordításában. Budapest, 1975.

BIELING, ALEXANDER, Das Princip der deutschen Interpunktion nebst einer übersichtlichen Darstellung ihrer Geschichte. Weidmannsche Buchhandlung, Berlin, 1880.

CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA, Európai kódexfestő művészet. Corvina Kiadó, Budapest, 1981. Gardthausen, V., Griechische Paläographie. B. G. Teubner, Leipzig, 1879.

GILLES, A. V., La ponctuation dans les manuscrits liturgiques au moyen âge. In: Lessico Intellettuale Europeo XLI (1987), 113–33.

HIGOUNET, CHARLES, L'écriture. Presses Universitaires de France, Paris 1969.

KAPITÁNYFÉ ISTVÁN, Cerbanus és Maximus-fordítása. In: Mons Sacer 996–1996. I. Pannonhalma, 1996. 357–68.

Kódexek = Kódexek a középkori Magyarországon. Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban. Budapest, Budavári palota, 1985. november 12–1986. február 28.

Mons Sacer 996–1996. I. Pannonhalma, 1996.

POLARA, GIOVANNI, Problemi di ortografia e di interpunzione nei testi latini di età carolina. In: Lessico Intellettuale Europeo XLI (1987), 31–51.

PROU, MAURICE, Manuel de paléographie latine et française du VIe au XIIe siècle. Picard, Paris, 1892.

SARBAH GÁBOR, A pannonhalmi Liber ruber. In: Mons Sacer 996–1996. I. Pannonhalma, 1996. 401–21.

SOLYMOSI LÁSZLÓ, A bencés konventek hiteleshelyi oklevéladásának kezdetei. In: Mons Sacer 996–1996. I. Pannonhalma, 1996. 481–511.

The New Encyclopaedia Britannica XV. Chicago, 1985.

VESZPRÉMI LÁSZLÓ, Pannonhalmi oklevelek a 13–14. században. In: Mons Sacer 996–1996. I. Pannonhalma, 1996. 471–80.

VEZIN, J., Les divisions du texte dans les Évangiles jusqu'à l'apparition de l'imprimerie. In: Lessico Intellettuale Europeo XLI [1987]: 53–68.

WATTENBACH, W., Anleitung zur lateinischen Paleographie. S. Hirzel Verlag, Leipzig, 1878. Zarniecki, George, Kolostorok, szerzetesek, barátok. Corvina, Budapest, 1986.

KESZLER BORBÁLA

Gondolatok a *Halotti Beszéd* tanítása kapcsán

1. Az első ránk maradt, összefüggő szövegelemmel, a Halotti Beszéd és Könyörgéssel a magyar diák tanulmányai közben először az általános iskola nyolcadik osztályában találkozunk, majd esetleg futólag megemlítik a középiskola irodalomtörténeti óráin, és végül a gimnázium negyedik osztályának nyelvtörténeti anyagában szerepel a szöveg.

A nyíregyházi magyar szakos hallgatók képzésében a nyelvtörténet a leíró nyelvtani tanulmányokat követi, így a szövegelemek olvasása és elemzése negyedik év első félévében következik. Ezeken az órákon az évek során elszomorító tapasztalatokat szereztem a magyar szakos hallgatóknak nemcsak a nyelv történetére vonatkozó előzetes ismereteit illetően, hanem általában a régi szövegekben – a maitól eltérő, de egy kis gondolkodással mégis felismerhető, értelmezhető – nyelvi szerkezetekben való eligazodásáról is. Ezért néhány magyar szakos csoporttal az egyik félév elején felmérést készítettem. Mondatonként felolvastam a Halotti Beszédet, a hallgatóknak pedig le kellett írniuk a mondatok értelmezését, mai jelentését. Hatvan diák írta meg ezt a felmérést mielőtt hozzákezdünk volna a szövegelemünk értelmezéséhez és elemzéséhez. Az eredményt a következők szerint mutatom be: előbb sorra veszem azokat a szavakat, amelyeket a legkevesebben tudtak értelmezni, majd a legtöbb gondot okozó alaktani elemeket, végül pedig a legnehezebbnek bizonyuló mondatokat.

2. Meglepő módon nemcsak a mára teljesen kihalt szavak értelmezése jelentett komoly nehézséget, hanem olyan – ma is élő – szavak is, amelyeknek a hangalakja változott meg, vagy ma más jelentésben élnek, mint nyolcszáz évvel ezelőtt.

– *ef* num igitur *mulchotia* ez vermut. A *múlik* ige hatóképzős alakja a mai nyelvben is él, igaz, nem ugyanabban a jelentésben, mint a Halotti Beszédben. Valószínű, hogy a szöveg olvasásában a diákok a korábbiakban sohasem jutottak el a mondat értelmezéséig, segítség nélkül pedig csak egy hallgató használta a *kerül-*